

Kompozycja obrazu filmowego

na przykładzie filmu dydaktycznego

asp. Robert Karyś

Zakład Doradztwa Dydaktycznego i Psychologii CSP

Idea kształcenia z wykorzystaniem nowoczesnych mediów edukacyjnych nie jest niczym nowym. Za jej twórcę można uznać już Jana Amosa Komeńskiego, autora zasady pogłębłości w nauczaniu. Twierdził on, że nauki nie mogą zapewnić niezrozumiałe słowa ani obca obserwacja lub jedynie świadectwa o rzeczach, lecz wyłącznie badanie rzeczy i zjawisk przez samego uczącego się z jednoczesnym wykorzystaniem możliwie największej liczby zmysłów. „Trzeba ludzi uczyć, w granicach możliwie najszerszych, nie z książek czerpać mądrość, ale z nieba, ziemi, z dębów i buków”¹. W jego ocenie nauczanie nie powinno bazować na poglądach innych, lecz dążyć do bezpośredniego poznania rzeczy poprzez bezpośredni kontakt.

Człowiek dysponuje pięcioma podstawowymi narządami zmysłów, dzięki którym poznaje otoczenie i zdobywa o nim wiedzę. W codziennym funkcjonowaniu największe znaczenie ma wzrok. Jego udział w postrzeganiu stanowi aż 83%, podczas gdy pozostałych: słuchu, węchu, dotyku oraz smaku jest zdecydowanie mniejszy. Słuch – 11%, węch – 3,5%, dotyk – 1,5%, smak – 1%².

Stosowanie zróżnicowanych środków dydaktycznych zwiększa uwagę i zainteresowanie uczących się tematyką zajęć, przez co sprzyja przyspieszeniu opanowania przez nich wiadomości i umiejętności. Dostarczając bodźców sensomotorycznych działających na wzrok, słuch i dotyk, środki dydaktyczne ułatwiają bezpośrednie i pośrednie poznanie tematyki nauczania, jak również służą opanowaniu różnego rodzaju umiejętności. Odpowiednio dobrane środki dydaktyczne wyzwalają aktywność u uczącego się oraz zwiększają zainteresowanie przedmiotem nauczania.

Środki dydaktyczne w dużym uogólnieniu można podzielić na trzy zasadnicze grupy:

- środki naturalne,
- środki techniczne,
- środki umowne.

Film dydaktyczny należy zaliczyć do środków technicznych, które ukazują rzeczywistość w sposób pośredni: wzrokowo, słuchowo oraz manipulacyjnie. Przy wykorzystaniu tych środków na układ percepcyjny odbiorcy działa obraz i dźwięk. Film jako środek audiowizualny nauczania/uczenia się kształtuje i rozwija spostrzegawczość, wyobraźnię, poczucie estetyki i postawy moralne uczącego się, a także zdolność twórczego myślenia. Środki audiowizualne spełniają kilka podstawowych funkcji. Najistotniejsze z nich to: funkcja motywacyjna, twórcza, wartościowania oraz wychowawcza. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że najskuteczniejszy-

mi filmami dydaktycznymi są te, które trwają ok. 10 min. Dłuższe często powodują znużenie lub muszą prezentować kilka wątków, aby uniknąć utraty zaciekawienia ze strony odbiorcy. Jest to także charakterystyczne dla wielu obecnych produkcji filmowych i telewizyjnych. Powodem takiej sytuacji jest również to, że współcześnie jesteśmy otoczeni informacjami, często prezentowanymi chwilowo i jednorazowo – zbyt długie skupienie się na jednej informacji powoduje utratę drugiej. Zatem w filmie dydaktycznym należy wyważyć proporcję ilości prezentowanych treści do jakości merytorycznej i czasu trwania filmu. Za krótki może okazać się pobieżny, dogłębny merytorycznie natomiast zbyt rozległy w czasie i powodujący znużenie. Prezentowane w nim treści muszą być podane w sposób syntetyczny, często niestety nie wyczerpując tematu, ale powinny być przedstawione na tyle głęboko, aby zainteresować i zachęcić oglądającego do dalszych poszukiwań³.

Skuteczność filmu dydaktycznego zależy głównie od jego trafności tematycznej oraz dokładnie określonej grupy odbiorców, dla których jest on przeznaczony.

Niniejsze opracowanie szczególnie dedykowane jest pracownikom różnych służb mundurowych, realizujących filmy szkoleniowo-edukacyjne wymagające dostosowania reguł dydaktycznych i szeroko pojętego warsztatu filmowego do konkretnych celów dydaktycznych z zakresu poszczególnych specjalności w swoich dziedzinach nauczania.

Budowa filmu

Dzieło filmowe (film) to jedna z form audiowizualnych, składająca się z sekwencji scen tworzących kolejne ujęcia w określonym czasie, przestrzeni, z odpowiednim dźwiękiem lub bez niego. Na budowę filmu składa się wiele elementów. Do podstawowych zaliczamy:

- **scenariusz** – szczególnie w przypadku filmu dydaktycznego jest to jeden z najistotniejszych elementów; powinien uwzględniać program nauczania, cel nauczania, poziom odbiorców; scenariusz poprzedza się uwagami na temat założeń ogólnych filmu, czasu realizacji, kosztów itp.; dla większej czytelności scenariusz często przygotowany jest w formie tabeli:

Nr sceny	Obraz	Dialogi, komentarze, uwagi

w końcowej fazie opracowywania scenariusza powinna nastąpić weryfikacja prawidłowości jego przygotowania uwzględniająca sprawdzenie jego zgodności z założeniami filmu, poprawności części merytorycznej, zastosowania właściwych technik i parametrów filmowania, zaproponowanych dialogów, doboru właściwej liczby aktorów i statystów oraz poszczególnych miejsc akcji;

- **storyboard** – skuteczny sposób wizualnej prezentacji informacji zawartych w scenariuszu; liniowy kierunek komórek jest idealny do objaśnienia procesu przekazywania informacji, szczególnie w przypadku filmu dydaktycznego;

Scena 1 Ujęcie 1	Scena 1 Ujęcie 2	Scena 1 Ujęcie 3
Opis	Opis	Opis

Scena 1 Ujęcie 4	Scena 1 Ujęcie 5	Scena 1 Ujęcie 6
Opis	Opis	Opis

- **reżyseria** – nadzór nad prawidłowym przebiegiem realizacji poszczególnych etapów powstawania filmu dydaktycznego, w szczególności dbanie o poprawność strony merytorycznej; najczęściej jest to jedna osoba występująca w roli reżysera, pod jej kierunkiem powstaje film i to ona jest odpowiedzialna za jego ostateczny kształt;
- **scenografia** – w każdym filmie scenografia jest bardzo ważna; w oparciu o scenariusz i storyboard, we współpracy z reżyserem, należy przygotować odpowiednią scenografię; trzeba zadbać o dobór odpowiednich miejsc oraz poszczególnych pomieszczeń, a także o rozmaite przedmioty i rekwizyty planowane do wykorzystania w filmie; wygląd zewnętrzny aktorów i statystów występujących w filmie dydaktycznym ma również bardzo istotne znaczenie;
- **zdjęcia** – za końcową wersję filmu dydaktycznego w bardzo dużej mierze odpowiada operator filmowy, nazywany również autorem zdjęć filmowych; autor zdjęć we współpracy z reżyserem oraz scenografem określa, w jaki sposób będą skomponowane i sfilmowane kolejne ujęcia, które w całości składają się na film; w realizacji jednego filmu dydaktycznego może brać udział kilku operatorów kamer, co uatrakcyjnia w bardzo dużym stopniu odbiór filmu; operator kamery decyduje o technicznym aspekcie wykorzystania możliwości sprzętowych w poszczególnych ujęciach;
- **gra aktorska** – aktorzy i statyści to jedni ze współtwórców filmu; szczególnie w przypadku filmu dydaktycznego ich rola jest nie do przecenienia; bardzo ważną rolę w tym przypadku odgrywa ich wygląd zewnętrzny oraz szczegóły związane z ubiorem; poza aktorami w filmie występują również statyści, czyli osoby pojawiające się w tle, w scenach zbiorowych i zazwyczaj niewypowiadające żadnych kwestii;
- **postprodukcja** – to faza, która następuje po zakończeniu realizacji zdjęć i nagrań dźwiękowych; zaczyna się od momentu wybrania technik wprowadzenia obrazu do sprzętu go edytującego; wówczas przegląda się cały uzyskany materiał; kolejnym etapem jest udźwiękowanie filmu, a więc uzupełnienie obrazu o dźwięk, tj. nagrane dialogi bohaterów, muzykę oraz efekty dźwiękowe; wprawdzie podczas kręcenia zdjęć na planie filmowym rejestruje się dźwięk, ale rzadko to właśnie ten dźwięk, pochodzący z planu filmowego, jest wykorzystywany w filmie (takie zdjęcia z dźwiękiem i obrazem zarejestrowanym jednocześnie na planie filmowym nazywają się

KOMPOZYCJA OBRAZU FILMOWEGO

zdjęciami stuprocentowymi albo w skrócie „setkami”⁴; kolejnym niezwykle ważnym etapem jest dodawanie do filmu efektów wizualnych; kiedy proces nakładania efektów specjalnych dobiegnie końca, przechodzi się do montażu, tj. składania wszystkich sekwencji w jedną całość; montaż jest procesem łączenia wszystkich ujęć w jeden plik wyjściowy dla odpowiedniego formatu docelowego.

Realizacja obrazu filmowego

Obraz filmowy realizowany jest przy wykorzystaniu kamery, aparatu fotograficznego lub innych urządzeń elektronicznych, np. smartfonów. Dzięki ruchowi kamery możliwa jest realizacja różnych rodzajów ujęć. Ujęcia realizowane są na planie filmowym. Zazwyczaj jedno ujęcie odpowiada jednemu planowi, ale dzięki montażowi i ruchowi kamery możliwe jest zestawienie kilku ujęć na jednym planie.

Podstawowe jednostki strukturalne filmu:

ujęcie – najmniejsza jednostka dynamiczna, odcinek zawarty między dwoma najbliższymi połączeniami montażowymi,

kadr – najmniejsza jednostka statyczna, jedna klatka,

scena – odcinek filmu złożony z kilku lub kilkunastu ujęć wyróżniających się jednością miejsca i czasu,

sekwencja – część filmu złożona z kilku lub kilkunastu scen, wyróżniająca się jednością akcji, niekoniecznie jednością czasu i miejsca,

film – całość kompozycyjna, zamknięta i podpisana przez twórcę⁵.

Odległość kamery od głównego obiektu filmowanego w danym ujęciu wyznacza wielkość planu. Krótko charakteryzując poszczególne rodzaje planów, należy wskazać na najważniejsze ich cechy:

- **plan totalny** – sylwetka ludzka jest niezauważalna, ponieważ ten plan prezentuje przestrzeń, krajobraz;

Fot. 1. Plan totalny.

- **plan ogólny** – jest planem poglądowym, szerokim, jak sama nazwa wskazuje – ogólnym; sylwetka ludzka zajmuje mniej więcej jedną trzecią wysokości kadru;

Fot. 2. Plan ogólny.

- **plan pełny** – prezentuje postać nieco niższą od wysokości kadru;

Fot. 3. Plan pełny.

- **plan amerykański** – równoważy informacje dotyczące tła i postaci; sylwetka ludzka przedstawiona jest w nim od kolan w górę; widać też ruch sylwetki w przestrzeni;

Fot. 4. Plan amerykański.

- **plan średni** – prezentuje postać od pasa w górę;

Fot. 5. Plan średni.

- **półzbliżenie** – dolna krawędź kadru przechodzi przez środek klatki piersiowej, taki plan często nazywany jest popiersiem;

Fot. 6. Półzbliżenie.

- **zbliżenie** – obiekt (lub twarz) wypełnia cały lub prawie cały kadr;

Fot. 7. Zbliżenie.

- **detal** – przedstawia rekwizyt albo fragment ciała aktora (np. oko, emblemat);

Fot. 8. Detal.

Fot. 1–8 – Robert Karyś.

Operowanie odpowiednimi planami zdjęciowymi jest formą ruchu występującą w filmie. Pozwala ona na zbliżenie się do filmowanego obiektu lub oddalenie od niego. W zależności od tego, jak jest prowadzona narracja, oprócz kompozycji kadru, ważny jest też kąt widzenia kamery. Kierunek, w jakim ułożony jest obiektyw, a także wysokość, na jakiej umiejscowiona jest kamera, mogą całkowicie zmieniać sposób postrzegania sceny przez odbiorcę.

Poniżej przedstawiono przykłady umiejscowienia kamery:

- **perspektywa z wysokości oczu** – kamera ustawiona na wysokości oczu to zazwyczaj standard w większości filmów dydaktycznych; z racji tego, że w prawdziwym świecie ludzie właśnie tak oglądają to, co ich otacza, jest to najbardziej naturalny punkt widzenia;
- **ujęcie znad głowy** – kamera umieszczona jest nad filmowanym obiektem, odbiorca widzi akcję z góry; podkreśla to obiektywny pogląd danej sceny;
- **ujęcie z niskiej perspektywy** – takie ujęcia wykonywane są poprzez umieszczenie kamery tuż nad ziemią; postać wygląda wtedy na ważniejszą, a scena staje się bardziej dynamiczna; jest to tzw. perspektywa żabia;
- **perspektywa ukośna** – kamera może być umiejscowiona na ukos; zazwyczaj odchylenie waha się od 25 do 45 stopni; odbiorca ma odebrać to jako celowe posunięcie, ale nie na tyle, żeby było to męczące w odbiorze; zabieg ten sprawia, że poziome linie stają się ukośnymi; perspektywa ta wykorzystywana jest do ukazania napięcia lub niepokoju;
- **punkt widzenia POV** (ang. *point of view*) – to szczególny rodzaj ujęć pozwalających zobaczyć scenę oczami aktora; operator umieszcza kamerę na wysokości oczu i pokazuje w kadrze to, co widzi aktor⁶.

KOMPOZYCJA OBRAZU FILMOWEGO

Jak prawidłowo filmować? Jak robić lepsze filmy?

Podstawową kwestią, na którą należy zwrócić uwagę podczas filmowania zarówno wewnątrz pomieszczeń, jak i w otwartej przestrzeni, jest dobre światło.

Światło to fala elektromagnetyczna o widzialnym zakresie. Dla potrzeb filmowania możemy wyróżnić dwa najważniejsze parametry, które określają światło – ilość światła, czyli natężenie światła (mierzone w luxach), oraz jakość światła. W przypadku dysponowania dużą ilością światła mamy większe możliwości decydowania o ustawieniach parametrów kamery, tj. przysłony i czasu naświetlania, wpływających na efekt wykonanych zdjęć. Luminancja informuje natomiast o jakości światła, tzw. jaskrawości. Ze względu na jakość światła można podzielić na twarde i miękkie. Najłatwiej rozróżnić, czy światło jest miękkie, czy twarde po cieniach. Jeśli krawędzie cieni są łagodne, rozmywają się, to mamy do czynienia ze światłem miękkim, natomiast gdy cienie mają ostre krawędzie, wówczas występuje światło twarde. W filmie, szczególnie w filmie dydaktycznym, należy korzystać ze światła miękkiego, gdyż osoby występujące w filmie wyglądają w nim korzystniej.

Źródła światła można podzielić na trzy podstawowe grupy:

punktowe – duża luminancja – duży kontrast,

liniowe – średnia luminancja,

powierzchniowe – mała luminancja – mały kontrast.

Ważną kwestią jest również barwa światła. Generalnie barwy światła dzielimy na 3 grupy: ciepłą, neutralną i zimną. Barwa zależy od temperatury barwowej mierzonej w kelwinach. Im niższa temperatura, tym światło cieplejsze. Ciepła barwa to 2500–3500 K, neutralna 4000–4500 K, natomiast zimna – powyżej 6000 K. W filmie dydaktycznym należy unikać tzw. żółtego światła (cieplej barwy), dużo bardziej przyjemne dla oka w tym przypadku będzie zastosowanie światła białego (neutralnej barwy). Dobór odpowiedniego rodzaju oświetlenia będzie miał kluczowy wpływ na rezultat filmu. Obraz filmowy realizowany jest przy wykorzystaniu kamery, aparatu fotograficznego lub innych urządzeń elektronicznych, np. smartfonów. Dzięki ruchowi kamery możliwa jest realizacja różnych rodzajów ujęć. Dlatego praca kamerą należy do kluczowych czynników przy realizacji filmu.

Podstawowe ruchy kamery:

jazda równoległa – kamera podąża równolegle do poruszającego się aktora/obiektu,

jazda okrężna – kamera krąży dookoła aktora/obiektu,

kontrjazda – kamera porusza się w przeciwnym kierunku do aktora/obiektu, jednocześnie mijając go,

zbliżenie – kamera zbliża się lub oddala od aktora/obiektu,

ujęcie pionowe – ruch kamery odbywa się od dołu do góry lub odwrotnie w stosunku do aktora/obiektu,

panorama – kamera porusza się od lewej strony do prawej lub odwrotnie w stosunku do aktora/obiektu,

tilt – kamera wykonuje ruch obrotowy pionowy w stosunku do aktora/obiektu.

Oczywiście, występuje dowolność wykorzystywania oraz łączenia ze sobą poszczególnych ruchów kamery. Wszystko zależy od celu filmu dydaktycznego i jego późniejszego wykorzystania.

Nie mniej istotną rolę w filmie dydaktycznym odgrywa scenografia. Film może być realizowany w różnych miejscach, w plenerze, we wnętrzach naturalnych lub specjalnie wytworzonych. Aby przekaz, jaki niesie za sobą film dydaktyczny, w pełni dotarł do odbiorcy, należy zadbać o odpowiednie elementy, które tworzą przestrzeń i tło dla akcji filmu.

Podsumowując, należy podkreślić, że w celu stworzenia profesjonalnego filmu dydaktycznego w pierwszej kolejności trzeba zadbać o trzy podstawowe kwestie: oświetlenie, pracę z kamerą oraz scenografię. Oczywiście jest to tylko fundament budowy profesjonalnego filmu dydaktycznego, na całość składa się dużo więcej elementów, jednakże to w przeważającej mierze od wspomnianych trzech kwestii zależy, czy stworzony film dydaktyczny będzie profesjonalnym dziełem, czy tylko zwykłym filmem szkolnym.

- 1 J.A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, Zakład Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1956, s. 161.
- 2 *Ile dostarczają informacji zmysły człowieka*, www.swiatlo.tak.pl/1/index.php/zmysly_czlowieka/#google_vingette [dostęp: 23.08.2022 r.]
- 3 W. Lib, *Film dydaktyczny w technologii 3D*, Muzeum Historii Polski, 2015, s. 106.
- 4 J. Mostowska, *Elementarz młodego kinomana*, <http://edukacjafilmowa.pl/elementarz-mlodego-kinomana/kto-i-jak-tworzy-film/> [dostęp: 3.08.2022 r.]
- 5 Por. J. Płażewski, *Język filmu*, Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, Warszawa 2008, s. 12.
- 6 B. Luzak, *Podstawy wiedzy o filmie: Plany filmowe i rodzaje kadrów*, <https://luzak.media/plany-filmowe/> [dostęp: 3.08.2022 r.]

Summary

Composition of film image on the example of a didactic film

In the article there have been described the most important (in the author's opinion) issues concerning planning and making a film on the example of a didactic film. There have been discussed the aspects of lighting, scenography and work with a camera. Basic terms related to the proper exposition of the camera in existing conditions and creating film frames have been also described. Familiarization with the content of this article allows to acquire elementary knowledge, thanks to which the reader will be able to create a professionally looking didactic film.

Thumaczenie: Katarzyna Olbryś